

ԱՆՄԵՂՈՒԹՅԱՆ ՔՐԵԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱՆԽԱՎԱՐԿԱԾՆ ՈՒ ՄՆԵՂԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՔՐԵԱԴԱՏԱՎԱԿԱՆ ԿԱՆԽԱՎԱՐԿԱԾՆ

ԳԵՎՈՐԳ ԲԱԴԴԱՍԱՐՅԱՆ *
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում քննարկվում է անմեղության կանխավարկածի քրեադատավարական սկզբունքի և մեղավորության քրեաիրավական կանխավարկածի հարաբերակցությունը: Հեղինակը նախ բացահայտում է անմեղության կանխավարկածի՝ որպես ապացույցների գնահատման չափանիշի էությունը, այն քննարկում պատշաճ ապացուցման սկզբունքի համատեքստում և փաստում, որ այդ սկզբունքների բովանդակությունը կազմող պահանջներն անհարկի բացարձակացված են և երբեմն՝ անիրագործելի: Հեղինակը պնդում է, որ քրեական դատավարությունում ապացուցման ենթակա որոշ հանգամանքներ, ինչպես մեղավորությունն է կամ հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի հատկանիշները, ապացույցի կոնկրետ տեսակներով, որպես կանոն, ապացուցել հնարավոր չէ: Այնուհետև հոդվածում ներկայացվում է մեղքի նոր հայեցակարգը, քննարկվում դրա բաղադրիչը հանդիսացող՝ մեղավորության քրեաիրավական կանխավարկածը և արձանագրվում, որ մեղավորության կանխավարկածը հակադրվում է անմեղության կանխավարկածի և պատշաճ ապացուցման սկզբունքներին:

Հեղինակը հիմնավորում է, որ անմեղության քրեադատավարական կանխավարկածի և մեղավորության քրեաիրավական կանխավարկածի հակադրությունը գործնականում լուծված է հոգուտ մեղավորության կանխավարկածի՝ թղթի վրա թողնելով անմեղության կանխավարկածից բխող անիրագործելի այն պահանջը, որ հանցագործությունը մեղավորությամբ կատարելու հանգամանքը ենթակա է ապացուցման վերաբերելի, թույլատրելի ու հավաստի ապացույցների ամբողջությամբ և չի կարող հիմնվել ենթադրությունների վրա:

Բանալի բառեր – անմեղության կանխավարկած, ենթադրություն, ապացուցում, չփարատված կասկած, մեղք, մեղավորության կանխավարկած, արարքի հակաիրավականություն

* **Գևորգ Բաղդասարյան** – իրավագիտության թեկնածու, ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի դասախոս, արդարադատության երրորդ դասի պետական խորհրդական

Геворг Багдасарян – кандидат юридических наук, преподаватель кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ, государственный советник юстиции третьего класса

Gevorg Baghdasaryan – Candidate of Law, Lecturer at YSU Chair of Criminal Procedure and Criminalistics, State Councilor of Justice of the Third Class

Էլ. փոստ՝ g.baghdasaryan@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6407-6253>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Մտացվել է՝ 08.03.2024

Գրախոսվել է՝ 12.04.2024

Հաստատվել է՝ 17.05.2024

© The Author(s) 2024

Ներածություն

Անմեղության կանխավարկածը քրեական արդարադատության անկյունաքարերից մեկն է, արդար դատաքննության համընդհանուր սկզբունքի հիմքերից, քրեական մեղադրանքից անձի պաշտպանության, վարույթի արդարացիության երաշխիքներից մեկը, միջոցներից մեկը՝ ապահովելու, որ անձը հանցանք կատարելու համար մեղավոր համարվի միայն իրավասու, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից դատապարտվելուց հետո: Այս պնդումներն ուղղված են ոչ միայն և ոչ այնքան անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը կարևորելուն, որքան ընդգծելուն դրա անշեղ կապը արդար դատաքննության երաշխիքային համակարգի այլ բաղադրիչների հետ: Իսկ անմեղության կանխավարկածի կարևորությունը, դրա դերն ու նշանակությունը հատուկ ընդգծելու կարիք չկա էլ, քանի որ այն ամենահեռակավոր կանխավարկածն է ոչ միայն քրեական դատավարությունում, այլ նաև իրավունքի այն ճյուղերում, որոնցում կանխավարկածներն այլ ուղղվածություն ունեն, կամ որոնցում սկզբունքը հենց մեղավորության կանխավարկածն է:

Անմեղության կանխավարկածը նաև ամենաքննարկված քրեադատավարական սկզբունքներից է: Դա պայմանավորված է ոչ միայն այն հանգամանքով, որ ինքնին հետաքրքիր է բացահայտել, թե, օրինակ, կարո՞ղ է արդյոք որևէ մեկը վարույթի ընթացքում՝ նախքան դատավճիռը, հաստատապես հայտարարել մեղադրյալի մեղավորության մասին, և եթե այո՝, ապա ո՞վ, որտե՞ղ և որքա՞ն հաստատապես, այլ նաև նրանով, որ քրեական արդարադատության ոլորտի բարեփոխումները մշտապես ուղղակիորեն կամ առնվազն անուղղակիորեն հասցեագրված են եղել նաև անմեղության կանխավարկածին:

Միաժամանակ, անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի երեք հիմնական բաղադրիչները՝ անձի անմեղության, ապացուցման բեռի և չփարատված կասկածների կամ ապացույցների գնահատման վերաբերյալ կանոնները, թեև օրգանապես կապված են միմյանց հետ ու փոխպայմանավորված միմյանցով, այդուհանդերձ հավասար գիտական ու նաև գործնական ուշադրության չեն արժանացել, և դրանց հետ կապված հիմնախնդիրները հավասարաչափ հետազոտված չեն:

Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ անմեղության կանխավարկածի՝ ապացուցման հետ կապված բաղադրիչների հետազոտություններն ու դրանց վերաբերյալ դիրքորոշումներն ընդգծված խուսափողական են և զուսպ: Այս հանգամանքը բացատրվում է նախ նրանով, որ յուրաքանչյուր դեպքի ապացուցումն առանձնահատուկ է և անհատական, ուստի դրա հստակ ու կոնկրետ չափանիշներ սահմանել հնարավոր չէ: Այդ պատճառով է նաև, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն էլ հնարավորինս զերծ է մնում ապացուցման հարցերին անդրադառնալուց՝ դրանք համարելով ներպետական իրավասությանը ենթակա, քանի դեռ դրանք դատաքննությունն ընդհանուր առմամբ անարդար չեն դարձրել: Բացի այդ, անմեղության կանխավարկածի՝ ապացուց-

ման գործընթացի հետ կապված բաղադրիչների խորքային քննարկումը դրա հեղինակին կանգնեցնում է բարդագույն խնդրի առաջ՝ որոշել անմեղության կանխավարկածի գործողության սահմանները, զծել դրա ու դրան հակադիր կանխավարկածների, այսօր արդեն՝ անմեղության քրեադատավարական կանխավարկածի ու մեղավորության քրեաիրավական կանխավարկածի սահմանագիծը:

Անմեղության կանխավարկածն ու մեղադրանքի պատշաճ ապացուցումը

«Կանխավարկած» հասկացության, կանխավարկածների էության, բովանդակության, դասակարգման, քրեական արդարադատության համակարգում դրանց գոյության ու կիրառության հարցերը բազմաշերտ են, խորը բովանդակություն ունեն, հետաքրքիր են, բայց առանձին հետազոտության առարկա են¹: Այստեղ ընդամենը փաստենք, որ իրավական կանխավարկածներն իրավական նշանակություն ունեցող փաստերի մասին նախնական, կանխակալ պնդումներ կամ ենթադրություններ են, որոնք հիմնվում են այդ փաստերի հետ կապված այլ փաստերի վրա²: Իրավական կանխավարկածների դեպքում իրավական նշանակություն ունեցող փաստը հաստատված ու ապացուցված է համարվում ոչ թե ապացույցների հիման վրա, այլ բխեցվում է արդեն իսկ ապացուցված մեկ կամ մի քանի փաստերից: Այլ կերպ ասած՝ իրավական կանխավարկածի դեպքում փաստի ապացուցման միջոցը ոչ թե ապացույցն է, այլ արդեն ապացուցված մեկ այլ փաստը կամ փաստերը, որոնք իրենց գոյությամբ ենթադրում են դրանց հետ օրգանապես կապված կամ դրանցից ողջամտորեն բխող այլ փաստի գոյությունը: Քրեական արդարադատության համակարգում կիրառվող կանխավարկածի դասական գործնական օրինակ է թմրամիջոցն անձի կողմից իրացնելու նպատակով պահելու մասին հետևությունը՝ բխեցված ոչ թե այդ նպատակի մասին որևէ ապացույցից՝ ցուցմունքից կամ վարությային գործողության արձանագրությունից և այլն, այլ այնպիսի ապացուցված փաստերից, ինչպիսիք նրա մոտ հայտնաբերված թմրամիջոցի քանակն է, դրա բաժանումն ու փաթեթավորումը հավասար ու առերևույթ իրացման համար հարմար չափերի, այդ անձի կողմից թմրամիջոց անձամբ չօգտագործելու հանգամանքը և այլն³:

Բայց քրեական արդարադատության համակարգի որոշ կանխավարկածներ համընդհանուր բնույթ ունեն և գոյություն ունեն ոչ թե կոնկրետ քրեական

¹ Տեսության մեջ կարելի է հանդիպել իրավական կանխավարկածի՝ որպես ի սկզբանե իրավական երևույթի, իրավունքի ոլորտում գործադրվող տրամաբանական երևույթի, իրավական կարգավորման եղանակի և բազմաթիվ այլ բնորոշումներ, որոնցում չկա նույնիսկ միասնական տերմինաբանություն:

² Տե՛ս **Տրոգովիչ Մ. Ս.** Учение о материальной истине в уголовном процессе, М., 1947, էջ 168, **Бабаев В. К.** Презумпции в советском праве, Горький, Изд-во ГВШ МВД СССР, 1974, էջ 13, **Иоффе О. С., Шаргородский М. Д.** Вопросы теории права, М., 1961, էջ 262, **Каминская В. И.** Учение о правовых презумпциях в уголовном процессе, М., 1948, էջ 3:

³ Տե՛ս Մարտիկ Բոլյանի վերաբերյալ ՎԲ-135/07 քրեական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2007 թ. օգոստոսի 30-ի որոշումը:

վարույթում ու կոնկրետ փաստակագմի շրջանակներում, այլ անկախ կոնկրետ վարույթից, և բխում են ոչ թե տվյալ վարույթի համար նշանակություն ունեցող այս կամ այն փաստից, այլ համընդհանուր ճանաչում ունեցող գաղափարից կամ արժեքից: Այդ կանխավարկածներից մեկն անմեղության կանխավարկածն է:

Անմեղության կանխավարկածի հիմքը մարդու՝ որպես արժեքի ընկալումն է, համընդհանուր ճանաչում ստացած պատկերացումը նրա բնական վիճակի մասին, համոզմունքը, որ մարդու համար բնականն իրավահպատակ վարքագիծն է, հանցագործություն կատարած չլինելը, հանցագործության մեջ նրա անմեղությունը: Բնարկե, անմեղության կանխավարկածը նաև ընդգծված երաշխիքային նշանակություն ունի, և բխեցվելով մոտեցումից, որ մարդուն պետք է ընկալել որպես անմեղ, դարձել է երաշխիք առ այն, որ նրա անմեղության մասին համոզմունքից բացառությունը պետք է հիմնված լինի ծանրակշիռ փաստերի վրա:

Անմեղության կանխավարկածի հիմքը ՀՀ Սահմանադրության 66-րդ հոդվածով սահմանված դրույթն է. «Հանցագործության համար մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղքն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով՝ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով»:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիան 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասում հռչակում է. «Յուրաքանչյուր ոք, ով մեղադրվում է քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ, համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքին համապատասխան»: Եվրոպական դատարանը մեկնաբանել է. «Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետ[ով], ի թիվս այլնի, պահանջվում է, որպեսզի **ա)** դատարանի անդամներն իրենց պարտականությունները կատարելիս չսկսեն գործել նախաձևավորված այն կարծիքով, թե մեղադրյալը կատարել է հանցանքը, որի կատարման մեջ մեղադրվում է, **բ)** ապացուցման բեռը կրում է մեղադրանքի կողմը, և **գ)** ցանկացած չփարատված կասկած պետք է մեկնաբանել հոգուտ մեղադրյալի»⁴:

Մրան համահունչ, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը 17-րդ հոդվածում հռչակում է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը՝ սահմանելով, որ անձն անմեղ է, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով, որ ապացուցման ենթակա է հանցագործության կատարման մեջ անձի մեղավորությունը, իսկ մեղավորությունը չապացուցելը հավասարազոր է անմեղությունն ապացուցելուն, որ մեղավորությունն ապացուցելը քրեական հետապնդման մարմինների դատավարական բեռն է, և անձը ոչ միայն պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը, որը, ինչպես բխում է ան-

⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի որոշումը՝ Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain 10590/83, 06.12.1988 թ., § 77:

մեղության կանխավարկածից, ապացուցման կարիք չունի էլ, այլ նաև պարտավոր չէ որևէ աջակցություն ցույց տալ նույն քրեական հետապնդման մարմիններին իր մեղավորությունն ապացուցելիս, և վերջապես՝ որ մեղադրանքն ապացուցված լինելու մասին բոլոր ողջամիտ կասկածները, որոնք չեն հերքվել, պետք է մեկնաբանվեն հոգուտ մեղադրյալի:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 42-րդ կետի համաձայն՝ «մեղադրանք[ը] որոշակի անձի կողմից ենթադրյալ հանցանք կատարելու մասին վարկած [է], որն ունի փաստական և իրավական հիմնավորում»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 102-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Քրեական վարույթի ընթացքում ապացուցման ենթակա են՝

1) դեպքը և դրա հանգամանքները (ժամանակը, տեղը, եղանակը և այլն).

2) մեղադրյալի առնչությունը դեպքին.

3) ենթադրյալ հանցագործության քրեական օրենքով նախատեսված հատկանիշները.

4) մեղադրյալի մեղավորությունը ենթադրյալ հանցանքը կատարելու մեջ.

(...):»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 342-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Վերդիկտ կայացնելիս դատարանը ներկայացված հաջորդականությամբ լուծում է հետևյալ հարցերը.

1) ապացուցված են արդյոք մեղադրյալին վերագրվող փաստական հանգամանքները (արարքը).

2) ապացուցված է արդյոք այդ արարքի քրեական հակաիրավականությունը.

3) ապացուցված է արդյոք մեղադրյալի կողմից այդ արարքը կատարելը.

4) ապացուցված է արդյոք մեղադրյալի մեղավորությունը տվյալ արարքը կատարելու մեջ:

(...):»:

«Մեղադրանք» հասկացության, ապացուցման ենթակա հանգամանքների ու վերդիկտ կայացնելիս դատարանի կողմից լուծման ենթակա հարցերի շրջանակի վերլուծությունից ակնհայտ է, որ մեղադրանքն ապացուցելն անձին մեղսագրվող արարքը, դրա հանգամանքները, այդ արարքի հակաիրավականությունը, այն հենց այդ անձի կողմից կատարված լինելը և արարքը կատարելու մեջ նրա մեղավորությունն ապացուցելն է: Իսկ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 22-րդ հոդվածն իր հերթին պատշաճ ապացուցման սկզբունքի համատեքստում որոշակիացնում է, թե ինչ է ենթադրում նշված հանգամանքների ապացուցումը՝ սահմանելով, որ.

«1. Քրեական վարույթի համար նշանակություն ունեցող ցանկացած հանգամանք պետք է հաստատվի պատշաճ ապացույցների բավարար համակցությամբ:

2. Եզրափակիչ դատավարական ակտը պետք է հիմնվի հետազոտված ապացույցների ազատ և բարեխիղճ գնահատման վրա:

3. Մեղադրական դատավճռի հիմքում դրվող յուրաքանչյուր փաստական

հանգամանք պետք է հիմնավորվի ապացույցների այնպիսի ծավալով, որը կբացառի դրա ապացուցվածության վերաբերյալ ցանկացած հիմնավոր կասկած: Դատավճիռ կայացնելիս պետք է հաշվի առնվի անհրաժեշտ և հնարավոր ապացույցների բացակայությունը:

(...)

5. Հանցագործության համար անձի մեղավորության մասին հետևությունը չի կարող հիմնվել ենթադրությունների վրա. այն պետք է հաստատվի փոխկապակցված վերաբերելի, թույլատրելի, հավաստի ապացույցների ամբողջությամբ:

(...)

7. Մեղադրյալի դատապարտումը հակակշռող բավարար գործոնների բացակայության պայմաններում չի կարող միայն կամ առավելապես հիմնվել այնպիսի անձի ցուցմունքի վրա, որի հակընդդեմ հարցման հնարավորություն տվյալ մեղադրյալը կամ նրա պաշտպանը կամ ներկայացուցիչը չի ունեցել:

(...):»:

Իրացնելով պատշաճ ապացուցման սկզբունքի պահանջները՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 342-րդ հոդվածի 4-րդ մասը սահմանում է, որ «մեղադրական վերդիկտը չի կարող հիմնված լինել ենթադրությունների վրա և կայացվում է միայն այն դեպքում, երբ հանցանքը կատարելու մեջ մեղադրյալի մեղավորությունն ապացուցված է դատաքննության ընթացքում: Հանցանքը կատարելու մեջ մեղադրյալի մեղավորությունը կարող է համարվել ապացուցված, եթե դատարանը, ղեկավարվելով անմեղության կանխավարկածով, հիմնվելով պատշաճ ապացուցման արդյունքների վրա, հանգում է մեղադրյալի մեղավորության մասին հետևության»:

Այսինքն՝ անմեղության կանխավարկածը հաղթահարելու և անձին դատապարտելու համար պետք է թույլատրելի, վերաբերելի ու հավաստի ապացույցների ամբողջությամբ ապացուցել, որ հանցագործության դեպքը տեղի է ունեցել, արարքը կատարվել է, այդ արարքը հակահրավակյան է, այն կատարել է կոնկրետ անձը և, իհարկե, որ անձն այդ արարքը կատարել է մեղավորությամբ: Հետևաբար, անմեղության կանխավարկածը կանխավարկած է այն մասին, որ անձին մեղսագրվող արարքը չի կատարվել, կամ որ այդ արարքը հակահրավակյան չէ կամ այդ անձի կողմից չի կատարվել կամ տվյալ անձի կողմից կատարվել է առանց մեղքի, և այդ կանխավարկածը՝ նշված նախնական պնդումները, պետք է հաղթահարել հակառակն ապացուցելով այնպես, որ դրանց ապացուցվածության վերաբերյալ հիմնավոր կասկածներ չպետք է լինեն:

Պատշաճ ապացուցման սկզբունքի ու դրան համապատասխան՝ անմեղության կանխավարկածի չփարատված կասկածների մասին կանոնի բովանդակությունն ու դրանց երաշխիքային արժեքը ներկայացնող ու այդ համատեքստում միանգամայն գովելի այս դրույթները միաժամանակ արտահայտում են

անմեղության կանխավարկածի անհարկի բացարձակացումն ու ծայրահեղացումը: Իսկապես մեջբերված դրույթների երաշխիքային նշանակությունը շատ բարձր է, ու կարելի է ժողովրդավարական համարել քրեական դատավարությունը, որտեղ անձի մեղավորության ապացուցման համար այսպիսի երաշխիքներ կան: Բայց, գործնականում ամեն ինչ չէ, որ այսպես է ու ամեն ինչ չէ, որ կարող է այսպես լինել, որովհետև քրեական արդարադատության համակարգում գոյություն ունեցող, ապացուցման գործընթացում կիրառվող, օրենքով նախատեսված ու չնախատեսված այլ կանխավարկածները սահմանափակում են դատավարական այս սկզբունքների ծայրահեղացումը:

Այդ կանխավարկածներից մեկն այսօր մեղավորության քրեաիրավական կանխավարկածն է:

Մեղավորության քրեաիրավական կանխավարկածն՝ ինքնին

«Մեղավորության կանխավարկած» հասկացությունը քրեական դատավարության եզրութաբանության համար նույնիսկ խորթ է, և այդ կանխավարկածին առաջին արձագանքը վստահաբար այն է, որ դա քրեական դատավարության հետ համատեղելի չէ: Այս ընկալումը բնական է, քանի որ անմեղության կանխավարկածը քրեական դատավարությունում ոչ թե գուտ կարգավորող, այլ բացարձակ արժեքային նշանակություն ունի, իսկ մեղավորության կանխավարկածը գոյություն ունի ի հակադրություն այդ արժեքի կամ առնվազն հնչում է այդպես:

Չնայած դրան՝ մեղավորության կանխավարկածի կամ դրա որոշ դրսևորումների մասին քիչ չի խոսվել, օրինակ, դատական քննության արագացված կարգի ինստիտուտը ներդնելիս, ապօրինի հարստացման հանցակազմը սահմանելիս կամ *Սալաբիակուի* գործի⁵ օրինակով անձի մոտ հայտնաբերված թմրամիջոցի պատկանելության ապացուցման կամ փաստերի ապացուցվածության նմանատիպ կոնկրետ հարցեր քննարկելիս և, արդյունքում, բացասաբար է ընդունվել ցանկացած իրավակարգավորում ու իրավամեկնաբանություն, որը թեկուզ անուղղակի շեղում է ենթադրել անմեղության կանխավարկածի՝ խիստ ժողովրդավարական հնչող արժեքներից: Հանդիսանում են իրականում նշվածները մեղավորության կանխավարկածի դրսևորումներ, պարունակում են դրա տարրեր, թե՛ ոչ, առանձին՝ կանխավարկածների էության, տեսակների ու օրենսդրական ամրագրման եղանակների համատեքստում քննարկման ենթակա հարց է, հատկապես որ մեղավորության կանխավարկածի ու անմեղության կանխավարկածի հարաբերակցության հարցն ուղիղ քննարկելու ավելի հստակ պատճառ կա, այն է՝ ՀՀ քրեական օրենսգիրքն ուղիղ սահմանել է մեղավորության քրեաիրավական կանխավարկածը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 16-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝

«1. Հանցանք է համարվում սույն օրենսգրքով նախատեսված, պատժի

⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի որոշումը՝ *Salabiaku v. France*, 10519/83, 07.10.1988 թ.:

սպառնալիքով արգելված, հանցագործության սուբյեկտի կողմից մեղավորությանը կատարված արարքը»:

(...)

Նույն օրենսգրքի 23-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Քրեական պատասխանատվության ենթակա է այն անձը, որը սույն օրենսգրքով նախատեսված, պատժի սպառնալիքով արգելված արարքը կատարել է մեղավորությամբ:

2. Սույն օրենսգրքով նախատեսված, պատժի սպառնալիքով արգելված արարքը համարվում է մեղավորությամբ կատարված, եթե այն կատարողը գիտակցել է իր արարքի հակաիրավականությունը կամ թեև չի գիտակցել, բայց կարող էր գիտակցել դա:

3. Սույն օրենսգրքը հիմնվում է արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելու կամ դա գիտակցելու կարողության կանխավարկածի վրա»:

Մեղավորությունը, որը, ըստ անմեղության կանխավարկածի ու պատշաճ ապացուցման սկզբունքների, ենթակա է ապացուցման վերաբերելի, թույլատրելի և հավաստի ապացույցների ամբողջությամբ, հանցագործության հատկանիշներից մեկն է: ՀՀ քրեական օրենսգրքը, ինչպես ակնհայտ է մեջբերված նորմերից, փոխել է մեղքի հայեցակարգը՝ հոգեբանական տեսությունից անցում կատարելով նորմատիվիստական տեսությանը: Մեղքն այսուհետ ոչ թե անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է իր կատարած արարքի նկատմամբ, ինչպես համարել ենք նախկինում, այլ անձի կողմից իր արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելը, այսինքն՝ գիտակցելը, որ այդ արարքն արգելված է իրավական ակտով: Մեղքի նորմատիվիստական տեսությունը հնարավորություն է տալիս համարելու, որ անձն արարքը մեղավորությամբ է կատարել և դատապարտելու նրան ոչ թե այն դեպքում, երբ նա գիտակցել է, թե ինչ արարք է կատարում կամ նախատեսել է դրա հետևանքները և այլն, այլ երբ անձը գիտակցում է, որ կատարում է արարք, որը հակաիրավական է ու պարսավելի: Մեղքի այս տեսությունը թույլ է տալիս անձին դատապարտել ոչ թե նրա համար, որ գիտակցաբար է արարք կատարել, այլ որ նա գիտակցաբար պարսավելի արարք է կատարել⁶:

Մեղքի նորմատիվիստական տեսությունը դրա նոր ընկալման հետ քրեական արդարադատության համակարգ է բերել այդ համակարգի համար խորթ կանխավարկածը՝ մեղավորության կանխավարկածը՝ օրենսգրքի 23-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ուղղակիորեն սահմանելով, որ քրեական օրենսգրքը հիմնվում է անձի կողմից իր արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելու կամ դա գիտակցելու կարողության կանխավարկածի վրա: Կրկնելով, որ արարքը մեղավորությամբ կատարված լինելը այդ արարքը կատարելիս դրա հակաիրավականությունը գիտակցելն է, իսկ քրեական օրենսգրքը հիմնվում է անձի կողմից իր արարքի

⁶ Մեղքի նորմատիվիստական տեսության մասին ավելի մանրամասն՝ ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում տեղ գտած հայեցակարգային մոտեցումների և նոր ինստիտուտների մեկնաբանման ուղեցույց, էջ 50-55, <https://rm.coe.int/new-criminal-code-guideline-arm/1680a72c57> (մուտք՝ 05.03.2024 թ.):

հակաիրավականությունը գիտակցելու կամ դրա կարողության կանխավարկածի վրա, արձանագրենք, որ քրեական օրենսգիրքն այդպիսով սահմանել է հենց մեղավորության կանխավարկածը, և քրեական հետապնդման մարմինները պարտավոր չեն ապացուցել, որ կոնկրետ դեպքում անձը գիտակցել է իր արարքի հակաիրավականությունը կամ կարող էր գիտակցել դա⁷:

Մեղավորության կանխավարկածի գաղափարի ամրագրումը բազմաթիվ մեկնաբանություններ կարող է ունենալ: Օրինակ, նկատի ունենալով տեսության մեջ առկա կանխավարկածների՝ որպես ապացուցման գործընթացում կիրառվող ու ապացուցման բեռից ազատող ֆիկցիայի⁸ ընկալումը, ողջամիտ է, որ այն կարող է դիտարկվել որպես հնարք կամ միջոց, որը նախատեսված է քրեական հետապնդման մարմիններին այն իրավիճակներում մեղադրանքն ապացուցելու անհնարինությունից ազատելու համար, երբ, օրինակ, պարզված չէ խմբով կատարված հանցանքը կատարողներից մեկն, ու, հետևաբար, նրա կողմից իր արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելու հանգամանքը կամ դրա ունակությունը ապացուցելու մասին խոսելն ավելորդ է:

Միննույն ժամանակ, մեղավորության կանխավարկածի գոյությունը ևս ոչ միայն պատահական չէ և ունի հստակ հիմք, այլև այդ հիմքը ևս գաղափարական ու արժեքաբանական է, ինչպես անմեղության կանխավարկածի դեպքում է: Մեղավորության, այսինքն՝ արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելու կամ դրա կարողության կանխավարկածի հիմքը իրավաչափ և ոչ իրավաչափ վարքագիծն իրարից զանազանելու ունակության կանխավարկածն է, համոզմունքը, որ հասարակության յուրաքանչյուր անդամ խելամտորեն կարող է գիտակցել, թե որ արարքն է թույլատրելի և որը՝ ոչ, ի վիճակի է տարանջատել իրավաչափ վարքագիծը ոչ իրավաչափ վարքագծից: Հետևաբար, մեղավորության կանխավարկածը անմեղության կանխավարկածի պես հիմնված է մարդու բնական վիճակի հայեցակարգի, մարդու՝ որպես գիտակից ու ողջամիտ հասարակության անդամի ընկալման վրա:

Անմեղության և մեղավորության կանխավարկածների հակադրությունն ու դրա լուծումը

«Մեղք» և «մեղավորություն» եզրույթները երբեմն կիրառվում են ավելի լայն իմաստով, քան դրանց քրեաիրավական բովանդակությունն է: «Մեղքն ապացուցել» հասկացությունը հաճախ օգտագործվում է՝ իմաստավորելու արարքն անձի կողմից կատարելու հանգամանքը կամ ամբողջ մեղադրանքն ապացուցելը, և «անձը մեղավոր չէ» ձևակերպումն ընկալվում է որպես պնդում, որ անձը չի կատարել

⁷ Տե՛ս ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում տեղ գտած հայեցակարգային մոտեցումների և նոր ինստիտուտների մեկնաբանման ուղեցույց, էջ 53, <https://rm.coe.int/new-criminal-code-guideline-arm/1680a72c57> (մուտք՝ 05.03.2024 թ.):

⁸ Տե՛ս **Коголовский И. Р.** Понятие и признаки правовой презумпции, Теория и практика общественного развития, 2012 թ., № 12, էջ 589:

մեղսագրվող արարքը: «Մեղավորություն» հասկացության այսպիսի ընկալումը հիմք կարող է դառնալ պնդման, թե իբր անմեղության կանխավարկածն ու մեղավորության կանխավարկածն անձի մեղավորությունը վերաբերում են տարբեր դիտանկյուններից, և դրանցում հակադրություն չկա: Բայց տեղին է կրկնել՝ անձի անմեղության կանխավարկածը կանխավարկած է, ի թիվս այլնի, անձի կողմից արարքն առանց մեղքի կատարելու մասին, և հակառակը՝ անձի մեղավորությունը, այսինքն՝ արարքը կատարելիս դրա հակաիրավականությունը գիտակցելը կամ առնվազն դրա ունակությունը ենթակա է ապացուցման պատշաճ իրավական ընթացակարգով ձեռք բերված ու գնահատված վերաբերելի, թույլատրելի ու հավաստի ապացույցներով, անձի մեղավորության մասին հետևությունը պետք է հիմնվի ոչ թե ենթադրությունների, այլ ապացույցների վրա, և անձի մեղավորության մասին ևս ողջամիտ կասկածներ չպետք է լինեն, պետք է բացակայի ողջամիտ հավանականությունը, որ անձն արարքը մեղավորությամբ չի կատարել:

Ոչինչ չի փոխում նաև այն հանգամանքը, որ ըստ քրեական օրենսգրքի մեջբերված դրույթի՝ մեղավորության կանխավարկածի վրա հիմնվում է մեղքի նյութաիրավական բովանդակությունը սահմանող քրեական օրենսգիրքը, իսկ մեղադրանքի ապացուցման կարգն ու չափանիշները սահմանող քրեական դատավարության օրենսգիրքը հիմնվում է անմեղության կանխավարկածի վրա: Բանն այն է, որ անմեղության կանխավարկածի ու դրա հետ փոխկապակցված պատշաճ ապացուցման սկզբունքի չափանիշներով ապացուցման ենթակա է հենց քրեական օրենսգրքով սահմանված մեղավորությունը, իսկ քրեադատավարական մեղավորություն չկա էլ, և «մեղավորության ապացուցում» հասկացության այլ կիրառություններն ընդամենը կենցաղային են:

Հետևաբար, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված և արդար դատաքննության անկյունաքարերից մեկը կազմող անմեղության կանխավարկածի ու մեղքի հայեցակարգի բաղադրիչը կազմող մեղավորության քրեաիրավական կանխավարկածի հակադրությունն իսկապես առկա է, իսկապես քրեական դատավարության օրենսգիրքը, հիմք ընդունելով անձի անմեղության բնական վիճակի գաղափարը, հռչակում է, ի թիվս այլնի, կանխավարկածն առ այն, որ անձն արարքը կատարել է առանց մեղքի և պահանջում ապացուցել հակառակը, իսկ ՀՀ քրեական օրենսգիրքը, հիմնվելով իրավաչափ վարքագծի սահմանների գիտակցման գաղափարի վրա, հռչակում է կանխավարկածն առ այն, որ անձն արարք կատարելիս գիտակցում է, որ այն արգելված է որևէ իրավական ակտով:

Փաստը, որ կանխավարկածներից երկուսն էլ վերացական չեն ու ունեն գաղափարական լուրջ հիմքեր, ինքնին թույլ չի տալիս դրանց հակադրությանը մոտենալ ստանդարտ, օրինակ՝ անձի համար դրանց հետևանքների բարենպաստության տեսանկյունից, ու հեշտորեն պնդել, որ մեղավորության կանխավարկածը հետընթաց է մարդու իրավունքներից և խարխլում է անձի անմեղության երաշխիքային համակարգը: Այդպիսի պնդումը միգուցե թղթի վրա ավելի

կրնդգծեր անմեղության կանխավարկածի արժեքը, բայց այդ արժեքը պետք է դրսևորվի այն գործնականում իրացնելիս: Հետևաբար, անմեղության կանխավարկածի ու մեղավորության կանխավարկածի հակադրությունը պետք է լուծվի բացառապես այն չափանիշով, թե դրանցից որն է ավելի մոտ իրականությանը, որն է ավելի բնական ու իրական, ոչ պատրանքային և գործնականում իրացվելի: Դա պահանջում է հստակ պատասխանել հարցին, թե արդյոք հնարավոր է ապացուցել անձի մեղավորությունը՝ նրա կողմից արարքը դրա հակաիրավականությունը գիտակցելով կատարելը այնպես, ինչպես դա պահանջում են անմեղության կանխավարկածն ու պատշաճ ապացուցման սկզբունքը:

Մեղավորությունը՝ որպես հանցագործության տարր, ինչպես նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքով սահմանված առանձին հանցակազմերի մի շարք հատկանիշներ, հատկապես՝ սուբյեկտիվ կողմի հատկանիշները՝ դիտավորությունը, անզգուշությունը, դրանց տեսակները, նպատակը, շարժառիթը, հույզերը և այլն, իրենց բնույթով բացարձակ սուբյեկտիվ են: Ընդհանրապես ի՞նչ է գիտակցել, նախատեսել կամ ցանկացել անձը արարք կատարելիս, արդյո՞ք գիտակցել է, որ իր կողմից կատարվող արարքը հակաիրավական է, կամ ի՞նչն է նրան մղել այս կամ այն արարքը կատարելուն, բառի իսկական իմաստով գիտի՞, կարո՞ղ է իմանալ և այդ մասին տեղեկություն, տվյալ կարո՞ղ է հայտնել, այդ մասին ապացույցի աղբյուր կարո՞ղ է հանդիսանալ բացառապես նա ինքը:

Արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելն օբյեկտիվ իրականության մեջ գոյություն ունեցող հանգամանք է այնպես, ինչպես, օրինակ, այդ արարքն այդ անձի կողմից կատարելու փաստը: Բայց այդ փաստն իր սուբյեկտիվ բնույթի ու բովանդակության պատճառով ապացուցել այնպես, ինչպես հնարավոր է ապացուցել արարքն այդ անձի կողմից կատարելու փաստը, կամ վարույթի համար նշանակություն ունեցող որևէ այլ հանգամանք, օրինակ՝ ինչ-որ առարկայի գույնը, ձևը, չափը և այլ, գործնականում հնարավոր չէ⁹: Սուբյեկտիվ՝ անձի գիտակցության մեջ կամ մտքում առկա հանգամանքի հաստատման միջոց կարող է լինել բացառապես այդ անձից բխող ապացույցը, դրա վերաբերյալ տվյալի ու տեղեկության աղբյուր կարող է լինել բացառապես տվյալ անձը, իսկ եթե չնոռանանք, որ անձի մեղավորության մասին հետևությունը չի կարող հիմնվել բացառապես նրա խոստովանության վրա, ավելի ու ավելի անհնար է դառնում պնդելը, որ անձի մեղավորությունը՝ հանգամանքը, որ նա արարք կատարելիս գիտակցել է դրա հակաիրավականությունը, առհասարակ հնարավոր է ապացուցել ապացույցների միջոցով այնպես, ինչպես պահանջվում է պատշաճ ապացուցման սկզբունքի համատեքստում:

Հետևաբար, անմեղության կանխավարկածի ու մեղավորության կանխավարկածի հակադրության պատճառն անմեղության կանխավարկածի ու

⁹ Տե՛ս **Գ. Բաղդասարյան**, Անմեղության կանխավարկածը որպես ապացույցների բավարարության չափանիշ // Պետություն և իրավունք, 2018, 3-4(81-82), էջ 4-14:

պատշաճ ապացուցման սկզբունքների անհարկի բացարձակացումն ու ծայրահեղացումն է, դրանց շրջանակներում այնպիսի կանոնի սահմանումը, որ վարույթի համար նշանակություն ունեցող կամ մեղադրանքի հիմքում դրված ցանկացած հանգամանք պետք է ապացուցվի վերաբերելի, թույլատրելի ու հավաստի ապացույցի վրա՝ բացառելով դրանցից և որևէ մեկի ու հատկապես անձի մեղավորության հաստատումը փաստերի կանխավարկածի հիման վրա: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը անմեղության կանխավարկածն ու պատշաճ ապացուցման սկզբունքը կամ ընդհանրապես ապացուցման ինստիտուտի նորմերը սահմանելիս հռչակել է նաև ընդամենը հնչեղ, բայց գործնականում անիրական գաղափարներ ու չափանիշներ՝ անտեսելով, որ հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի հատկանիշները գործնականում երբեք էլ չեն ապացուցվում ապացույցներով, այլ դրանք հաստատվում են փաստի կանխավարկածով: Նման բացարձակ պահանջներ սահմանելիս օրենսդիրն անտեսել է, որ, օրինակ, կյանքից զրկելու ուղղակի դիտավորությունն ապացուցվում է ոչ թե ապացույցի հիման վրա, այլ ելնելով նրանից, թե ինչ առարկայով, քանի անգամ և տուժողի մարմնի որ մասերին է հարվածել հանցավորը¹⁰, որոնք ոչ թե ապացույցներ են, այլ ապացուցման ենթակա փաստեր՝ նույնպիսի փաստեր, ինչպիսին հենց սպանության դիտավորությունն է, և որոնք հաստատվելով՝ իրենց հետ հաստատելու են նաև հանգամանքը. ունեցել է արդյոք անձը սպանության դիտավորություն, թե ոչ:

Այսինքն՝ անմեղության քրեադատավարական կանխավարկածը պատշաճ ապացուցման սկզբունքի համակցությամբ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում ամրագրվել է ընդգծված երաշխիքային ուղղվածությամբ՝ սահմանելով անձի դատապարտման հիմքում դրվող ցանկացած փաստ ապացույցների միջոցով ապացուցելու անբեկանելի պահանջներ, բայց անտեսելով այդ փաստերի բնույթն ու բովանդակությունը և, որ ամենակարևորն է, այն հանգամանքը, որ դատապարտման հիմքում ընկած մի շարք փաստեր, այդ թվում՝ անձի մեղավորությունը, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված ապացույցների տեսակների բացարձակ մեծամասնության համար անմատչելի են: Քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված ապացույցների մեծ մասն ուղղակի չի կարող տեղեկություններ պարունակել այն մասին, թե անձը գիտակցել է արդյոք իր արարքի հակահրավականությունը, թե՞ ոչ, հետևաբար՝ մեղավորությամբ է կատարել արարքը, թե՞ ոչ, իսկ այն ապացույցները, որոնք կարող են նման տվյալ պարունակել, այդ փաստն ապացուցելու համար գործնականում բավարար լինել չեն կարող:

Հետևաբար, անմեղության քրեադատավարական կանխավարկածի և մեղավորության քրեաիրավական կանխավարկածի հակադրությունը գործնականում լուծված է հոգուտ մեղավորության կանխավարկածի և լուծված է նրանով,

¹⁰ Տե՛ս Գևորգ Թոսունյանի և մյուսների վերաբերյալ ՍԴ/0319/01/10 քրեական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2016 թվականի մարտի 30-ի որոշումը:

որ գործնականում այդ հակադրությունը չի էլ առաջանում՝ ընդամենը թղթի վրա թողնելով անմեղության կանխավարկածից բխող, բայց անիրագործելի այն պահանջը, որ հանցագործությունը մեղավորությամբ կատարելու հանգամանքը ենթակա է ապացուցման վերաբերելի, թույլատրելի ու հավաստի ապացույցների ամբողջությամբ և չի կարող հիմնվել ենթադրությունների վրա:

ГЕВОРГ БАГДАСАРЯН – Уголовно-процессуальная презумпция невиновности и уголовно-правовая презумпция виновности. – Статья посвящена соотношению уголовно-процессуального принципа презумпции невиновности и уголовно-правовой презумпции виновности. Автор сначала раскрывает суть презумпции невиновности как критерия оценки доказательств, обсуждает ее в контексте принципа надлежащего доказывания и утверждает, что требования, составляющие содержание этих принципов, излишне абсолютизированы, а иногда и невыполнимы. Автор утверждает, что некоторые обстоятельства, подлежащие доказыванию в уголовном процессе, такие как вина или признаки субъективной стороны преступления, как правило, невозможно доказать с помощью конкретных видов доказательств.

В статье также представлена новая концепция вины, обсуждается уголовно-правовая презумпция вины, которая является ее компонентом, и констатируется, что презумпция вины противоречит принципам презумпции невиновности и надлежащего доказывания. Автор обосновывает, что противопоставление уголовно-процессуальной презумпции невиновности и уголовно-правовой презумпции виновности на практике разрешается в пользу презумпции виновности, оставляя на бумаге невыполнимым требование, вытекающее из презумпции невиновности, о том, что факт совершения преступления с признанием вины подлежит доказыванию относимыми, допустимыми и достоверными доказательствами в полном объеме и не может основываться на предположениях.

Ключевые слова: презумпция невиновности; предположение; доказывание; неподтвержденное сомнение; вина; презумпция виновности; противоположность деяния

GEVORG BAGHDASARYAN – The Criminal Procedural Presumption of Innocence and the Criminal Substantive Presumption of Fault. – The correlation between the criminal substantive presumption of fault and the criminal procedural concept of the presumption of innocence is the main focus of this article. First, the author reveals the essence of the presumption of innocence as a criterion for assessing evidence, discusses it within the framework of the proper proof principle and makes the case that the requirements that make up the content of these principles are unnecessarily absolutized, and sometimes unrealizable. The author makes the case that some conditions, such fault or signs of the subjective side of the crime are typically impossible to establish through the use of particular kinds of evidence in criminal procedures.

Additionally, the article introduces a new concept of fault, examines the component of criminal law the presumption of guilt, and argues that it contradicts the concepts of the presumption of innocence and proper proof.

The author substantiates that the opposition of the criminal procedural presumption of innocence and the criminal legal presumption of fault in practice is resolved in favor of the presumption of fault, leaving on paper an impossible requirement arising from the presumption of innocence that the fact of committing a crime with a confession of guilt is subject to proof by relevant, admissible and reliable evidence in full and cannot be based on assumptions.

Key words: presumption of innocence; assumption; proof; unjustified doubts; fault; presumption of fault; illegality of the act